

УДК 502.4/62:913

АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

О.З. ПЕТРОВИЧ^{1,2}, Є.І. ІВАНЕНКО³, А.М. ДРАПАЛЮК¹¹ Міністерство екології та природних ресурсів України, м. Київ² Науковий центр екомоніторингу та біорізноманіття мегаполісу НАН України, м. Київ³ Інститут географії НАН України, м. Київ

У статті висвітлено структуру мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду, наведено результати аналізу репрезентативності природно-заповідного фонду за адміністративно-територіальним та фізико-географічними поділом території України. Надано огляд прибережних та морських заповідних територій (акваторій). Особлива увага приділена категоріям природно-заповідного фонду вищого рангу: природним і біосферним заповідникам, національним природним паркам.

Ключові слова: *природно-заповідний фонд, охорона природи, репрезентативність.*

Вступ

У сучасних геополітичних та економічних умовах збереження природного різноманіття ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу є комплексним завданням. Створення науково обґрунтованої репрезентативної системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) частково вирішує означені задачі.

Відповідно до положень національного законодавства, ПЗФ є одним з основних інструментів для забезпечення охорони навколишнього природного середовища та біотичного різноманіття, а також ключовим елементом екологічної мережі країни. Розвиток та збереження територій та об'єктів ПЗФ є важливою частиною виконання країною міжнародних зобов'язань у сфері охорони природи.

Закон України "Про Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року" передбачає доведення до 2015 року площі національної екомережі до рівня 41% території країни, необхідного для забезпечення екологічної безпеки, запровадження системи природоохоронних заходів зі збереження біо- та ландшафтного різноманіття і розширення площі ПЗФ до 10% у 2015 році та до 15% від загальної площі країни у 2020 році [1]. Проте станом на 01.01.2013 року цей показник досягає лише 6,05% [2].

Актуальність дослідження структури та репрезентативності мережі територій та об'єктів ПЗФ обумовлена необхідністю подальшого стрімкого збільшення кількості та площ його територій і об'єктів. Важливим є питання оцінки забезпечення відповідних заходів з охорони для різних типів екосистем, видів флори і фауни та їх угруповань. Цей аналіз якісних та кількісних показників, розподілу та репрезентативності територій ПЗФ ставить за мету виявити досягнення і недоліки існуючої системи та сприятиме її ефективному розвитку.

Об'єкти та методи дослідження

Для дослідження використано статистичні дані Державного кадастру ПЗФ, надані Департаментом заповідної справи Міністерства екології та природних ресурсів України. Розрахована частка площ окремих категорій від загальної площі ПЗФ дає уявлення про його структуру та відображає обсяги проведення природоохоронних заходів у межах країни (показники округлені до сотих для більш зручного оперування ними). Для трьох категорій – природних та біосферних заповідників, національних

природних парків – визначено частку від фактичної площі ПЗФ, що дозволяє більш точно оцінити їх роль у формуванні структури ПЗФ.

Оцінка структури і репрезентативності системи територій та об'єктів ПЗФ за адміністративно-територіальним розподілом України проводилася за допомогою інструментів програми Microsoft Office Excel 2007. Розрахунок частки площ ПЗФ у фізико-географічних регіонах України проведено у програмі ArcMap 10.0.

Результати та обговорення

Структура природно-заповідного фонду визначається законодавством і передбачає розподіл територій та об'єктів ПЗФ на категорії в залежності від їх походження, особливостей природних комплексів, розміру та структури території, завдань та особливостей управління. Згідно із Законом України "Про природно-заповідний фонд України", існує 11 категорій територій та об'єктів природно-заповідного фонду:

природні території та об'єкти: природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища;

штучно створені об'єкти: ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

У залежності від їх екологічної та наукової, історико-культурної цінності заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендропарки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва мають статус місцевого або загальнодержавного значення, тоді як природні та біосферні заповідники і національні природні парки можуть бути лише загальнодержавного значення, а регіональні ландшафтні парки і заповідні урочища – тільки місцевого значення [3].

Розвиток системи територій та об'єктів ПЗФ – це динамічний процес, який передбачає постійну зміну їх кількості та площ. Кожного року створюються нові природно-заповідні об'єкти, змінюються або уточнюються їх площа та межі. Всі зміни фіксуються в Державному кадастрі ПЗФ, який ведеться Міністерством екології та природних ресурсів України.

Станом на 1 січня 2013 року ПЗФ України складається з 8029 територій та об'єктів загальною площею 3921857,3 га [2].

Фактична площа ПЗФ обчислюється шляхом відрахування площ об'єктів, які увійшли до складу інших об'єктів ПЗФ, з метою усунення дублювання обліку площ. Така ситуація спостерігається при створенні національних природних парків, біосферних та природних заповідників, до складу яких включають об'єкти інших категорій (заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, регіональні ландшафтні парки тощо). Проте статус таких об'єктів може зберігатися і обумовлювати подальший режим їх охорони та використання. Зважаючи на це, при складанні статистичних даних щодо ПЗФ обліковуються всі об'єкти, а також загальна та фактична площа. Остання складає 3650106,8 га, що становить 6,05% від території країни.

Особливе місце в системі ПЗФ України належить природним та біосферним заповідникам і національним природним паркам, що управляються спеціальними адміністраціями та фінансуються з державного бюджету України. Вони є природно-заповідними категоріями вищого рангу, мають значну площу й зберігають цінні природні комплекси та об'єкти. Також їх об'єднує наявність територій з режимом суворої заповідності, який забороняє будь-яку господарську діяльність. Створення спеціальних адміністрацій установ ПЗФ, до функцій яких належить забезпечення режиму охорони, здійснення наукових досліджень та еколого-освітньої діяльності, організація рекреації тощо, сприяє ефективному виконанню поставлених

природоохоронних завдань. Частка таких категорій від фактичної площі ПЗФ складає 45,74%.

Згідно із Законом України "Про природно-заповідний фонд", природні заповідники (ПЗ) – категорія ПЗФ, що передбачає заборону господарського використання території та створення умов для збереження природних комплексів і об'єктів. До цієї категорії віднесено 19 об'єктів загальною площею 201537,9 га. З них 11 створено до 1991 року, 5 – протягом 90-х років і 3 – протягом 2001-2009 років. Частка площі природних заповідників від фактичної площі ПЗФ складає 5,52%, від площі держави – 0,33%.

В національному законодавстві не існує чітких вимог до розміру площ різних категорій ПЗФ. Тому величини площ коливаються у значних межах, а основними критеріями визначення категорії при створенні об'єкту ПЗФ є природоохоронна цінність певної ділянки та можливість забезпечення на цій території відповідного режиму охорони та використання.

Два природних заповідники мають площу, меншу за 500 га. Найменший за площею природний заповідник "Мис Март'ян" (АР Крим) створено у 1973 році, і його площа складає 240 га. Казантипський ПЗ (АР Крим) організовано у 1998 році на площі 450,1 га. ПЗ "Михайлівська цілина" (Сумська область) площею 882,9 га створено у 2009 році на базі філії Українського степового ПЗ, що пов'язано з її віддаленістю від інших ділянок заповідника та необхідністю поліпшення управління територією. Опукський ПЗ (АР Крим) має площу 1592,3 га. ПЗ "Сланецький степ" (Миколаївська область) – 1675,7 га та є єдиним природним заповідником у правобережній частині степової зони. Чотири природних заповідники мають площу від 2 тис.га до 3 тис.га: ПЗ "Розточчя" (Львівська область) – 2084,5 га, Український степовий ПЗ (Донецька область) – 2768,4 га, Карадазький ПЗ (АР Крим.) – 2855,2 га, Черемський ПЗ (Волинська область) – 2975,7 га. Дніпровсько-Орільський ПЗ (Дніпропетровська область) має площу 3766,2 га, Луганський ПЗ (Луганська область) – 5403,0 га, ПЗ "Горгани" (Івано-Франківська область) – 5344,2 га, Канівський ПЗ (Черкаська область) – 8634,9 га, ПЗ "Медобори" (Тернопільська область) – 10516,7 га, Ялтинський гірсько-лісовий ПЗ (АР Крим) 14481,0 га, Поліський ПЗ (Житомирська область) – 20104 га. ПЗ "Древлянський" (Житомирська область) створено у 2009 році на площі 30872,8 га. Два ПЗ мають площу, більшу за 40 тис.га: Кримський ПЗ (АР Крим) – 44 175,5 га, що заснований у 1923 році, та Рівненський ПЗ (Рівненська область) – 47 046,8 га, створений у 1999 році.

Біосферні заповідники (БЗ) України мають загальну площу 252146,1 га, що складає 6,91% від фактичної площі ПЗФ та становить 0,42% від площі держави. До цієї категорії віднесено 4 об'єкти. Незважаючи на невелику частку БЗ у мережі ПЗФ, ці об'єкти мають тривалу історію заповідання та відіграють одну з ключових ролей у розвитку ПЗФ. БЗ "Асканія-Нова" імені Ф.Е. Фальц-Фейна (33307,6 га, Херсонська область), Карпатський (50252,9 га, Закарпатська область), Дунайський (58035,8 га, Одеська область) та Чорноморський (109254,8 га, Херсонська область) є відомими осередками збереження біорізноманіття, природоохоронними та науково-дослідними установами, об'єктами фонового моніторингу довкілля.

Національні природні парки (НПП) на сьогодні – найбільша за площею категорія ПЗФ загальнодержавного значення, що складає 1215805,9 га. Їхня частка від фактичної площі ПЗФ становить 33,31%, 2,01% від площі країни

На час набуття нашою державою незалежності існувало 3 національних природних парки, станом на 01.01.2013 – 47. Таке стрімке збільшення кількості об'єктів саме цієї категорії пов'язане з тенденціями економічного розвитку країни. Національні природні парки, як поліфункціональні об'єкти, створюють можливість здійснювати природоохоронні заходи та надають можливості для подальшого соціально-

економічного розвитку регіону. Виділення в них заповідної зони дозволяє забезпечити режим суворої охорони та відтворення найбільш цінних природних комплексів, видів флори та фауни. Зони регульованої та стаціонарної рекреації, господарська зона надають можливість для розвитку рекреаційної та туристичної діяльності, а також сприяють збереженню традиційних форм природокористування.

Історія створення національних природних парків має такі етапи: 3 НПП створено протягом 1980-1989 років, 8 НПП створено протягом 1993-1999 років, 9 НПП – з 2002 по 2008 роки, 27 НПП – протягом 2009-на початку 2010 років. Середня площа НПП складає 25868 га. Проте 33 НПП мають площу, меншу за середню: 2 НПП – менше 5 тис. га, 13 НПП – від 5 до 10 тис. га, 9 НПП – від 10 до 15 тис. га, 4 НПП – від 15 до 20 тис. га, 5 НПП – від 20 до 30 тис. га, 7 НПП – від 30 до 40 тис. га, 3 НПП – від 40 до 50 тис. га, 2 НПП – від 50 до 60 тис. га і 2 НПП мають площу більше 60 тис. га. Найбільшим є НПП "Подільські Товтри", який створено у 1996 році в Хмельницькій області на площі 261316,0 га, склад території якого більше відповідає критеріям біосферного заповідника.

Можна відмітити певну тенденцію у створенні менших за площею НПП. З 20 НПП, створених до 2009 року, лише три (Яворівський – 7078,6 га, Ічнянський – 9665,8 га та Голосіївський – 4525,5) мають площу менше 11 тис. га. Водночас з 27 НПП, що створені у 2009-2010 роках, 14 мають площу менше 11 тис. га, а саме НПП: "Слобожанський" (Харківська область) – 5244,0 га, "Дермансько-Острозький" (Рівненська область) – 5448,3 га, "Зачарований край" (Закарпатська область) – 6101,0 га, "Бузький Гард" (Миколаївська область) – 6138,1 га, "Кременецькі гори" (Тернопільська область) – 6951,2 га, "Сіверсько-Донецький" (Луганська область) – 7007,0 га, "Білоозерський" (Київська та Черкаська області) – 7014,4 га, "Черемоський" (Чернівецька область) – 7117,5 га, "Олешківські піски" (Херсонська область) – 8020,36 га, "Хотинський" (Чернівецька область) – 9446,1 га, "Джарилгацький" (Херсонська область) – 10000 га, "Синьогора" (Івано-Франківська область) – 10866,0 га, "Чарівна гавань" (АР Крим) – 10900,0 га. Найменшу площу має НПП "Дворічанський" (Харківська область), його площа складає 3131,2 га.

Такий розподіл площ пов'язаний з двома чинниками. По-перше, в Україні мало збережених у природному стані територій з великою площею. По-друге, створення територій та об'єктів ПЗФ залежить від згоди землекористувачів та землевласників, органів місцевої влади та самоврядування надати певній ділянці природно-заповідний статус. У сучасних економічних умовах більшість господарств або підприємств орієнтовані на отримання максимальних прибутків і не готові обмежити свою господарську діяльність на користь збереження природи.

Разом з тим, частина новостворених НПП мають значні площі: "Верховинський" (Івано-Франківська область) – 12022,9 га, "Залісся" (Київська та Чернігівська області) – 14841,0 га, "Пирятинський" (Полтавська область) – 12028,4 га, "Нижньосульський" (Полтавська та Черкаська області) – 18635,1 га, "Північне Поділля" (Львівська область) – 15587,9 га, "Кармелюкове Поділля" (Вінницька область) – 20203,4 га, "Меотида" (Донецька область) – 20720,95 га, "Тузовські лимани" (Одеська область) – 27865,0 га, Ківерцівський "Цуманська пуца" (Волинська область) – 33475,3 га, "Білобережжя Святослава" (Миколаївська область) – 35233,2 га, "Приазовський" (Запорізька область) – 78126,9 га.

Заказники є найбільшою за площею категорією ПЗФ – 1351995,2 га. В залежності від того, які саме природні комплекси є найбільш цінними у природоохоронному та науковому відношенні, заказники поділяють на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні. Поділ їх на

об'єкти загальнодержавного або місцевого значення визначається з огляду на природоохоронну цінність (кількість видів флори та фауни, кількість раритетних видів, важливість території для відтворення та збереження певних видів) та площу території, що заповідається. Наочним показником є середня площа заказників: 1486,3 га – загальнодержавного значення та 326,8 га – місцевого значення. Площа 309 заказників загальнодержавного значення складає 459270,4, що становить 11,72% від загальної площі ПЗФ та 0,76% від площі держави, а площа 2732 заказників місцевого значення – 892724,8 га, 22,76% та 1,48% відповідно.

Території заказників не вилучаються в їх власників чи користувачів земель, а отже, саме на власників та користувачів земельних ділянок покладаються обов'язки щодо забезпечення режиму охорони та збереження природних комплексів і об'єктів. Режим охорони та використання території визначається окремо для кожного заказника.

Пам'ятки природи розділяють на комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні. Це найбільш чисельна категорія ПЗФ з відносно невеликою площею: 132 об'єкти загальнодержавного значення займають 5776,4 га та 3256 об'єкти місцевого значення – 23000,6 га. Їхня частка від загальної площі ПЗФ складає 0,14% та 5,59%, відповідно. Вимоги до критеріїв створення та управління, а також питання охорони цієї категорії подібні відповідним вимогам, які ставляться перед категорією заказників.

Регіональні ландшафтні парки становлять 19,34% від загальної площі ПЗФ та 1,26% від площі держави і є перспективною формою заповідання. На сьогодні існує 89 регіональних ландшафтних парків загальною площею 95695,8 га. Основними завданнями регіональних ландшафтних парків є збереження цінних природних та історико-культурних комплексів одночасно зі створенням умов для туризму та рекреації, а також сприяння екологічній освітньо-виховній роботі. Вимоги законодавства щодо створення адміністрацій та зонування територій регіональних ландшафтних парків аналогічні національним природним паркам. Те, як управляються, охороняються та зберігаються території регіональних ландшафтних парків, залежить від місцевих органів влади та місцевого бюджету. На сьогодні створено лише 40 адміністрацій РЛП. В інших випадках форма управління цими територіями залишається подібною заказникам.

Заповідні урочища за режимом охорони покликані наближатися до природних заповідників, але їх оголошення здійснюється без вилучення земельних ділянок у власників та користувачів. Частка площі 808 заповідних урочищ площею 95695,8 га від загальної площі ПЗФ становить 2,62% та 0,16% від площі України. Заповідними урочищами оголошують відокремлені цілісні ділянки невеликої площі (середня площа – 118,4 га), і їх охорона та збереження у природному стані забезпечується власниками та користувачами.

Збереження природних комплексів та об'єктів заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ і регіональних ландшафтних парків вимагає чіткого дотримання природоохоронного законодавства користувачами та власниками цих земельних ділянок.

Штучно створені об'єкти ПЗФ об'єднані в один блок з огляду на їх невелику площу. Незважаючи на малу частку цих територій від площі держави – 0,03% та загальної площі ПЗФ – 0,44%, вони становлять важливу частину національного надбання та мають значний природоохоронний потенціал. В Україні існує 18 ботанічних садів загальнодержавного та 10 – місцевого значення площею 1863,2 га та 127,0 га відповідно; 7 зоологічних парків загальнодержавного значення площею 111,5 га та 6 – місцевого значення площею 342,4 га; 19 дендрологічних парків загальнодержавного значення площею 1472,9 га та 35 – місцевого значення площею 301,7 га; 89 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення

площею 5704,4 га та 467 – місцевого значення площею 7422,8 га. У більшості випадків ці об'єкти знаходяться в містах, мають значну естетичну, пізнавальну та рекреаційну цінність. Проте проблеми зі збереженням цих територій виникають саме через їх розташування в населених пунктах та віднесення більшості з них до об'єктів комунальної власності.

Створення, управління та облік територій і об'єктів ПЗФ здійснюється відповідно до адміністративно-територіального устрою країни. Інформація, що надходить з адміністративно-територіальних одиниць, складає основу кадастру природно-заповідного фонду, тому аналіз структури ПЗФ у розрізі областей та АР Крим є необхідною складовою для забезпечення ефективного управління природно-заповідними територіями, створення регіональних екомереж, складання планів регіонального розвитку тощо. При проведенні кількісної оцінки інформативним є подолання порогових значень в 6, 10 та 15%, які відповідають показнику заповідності в Україні станом на 2013 рік (без відкритих морських ділянок) та плановим показникам на 2015 і 2020 роки.

Три області – Вінницька (2,05%), Дніпропетровська (2,33%) та Харківська (2,35%) – мають найменшу частку площ заповідних територій. Площа заповідних об'єктів Черкаської (3,02%), Миколаївської (3,03%), Луганської (3,30%), Донецької (3,46%), Київської (3,99%) областей знаходиться у межах від 3% до 3,99% від площі області. Від 4,0% до 4,95% мають області: Житомирська (4,58%), Запорізька (4,46%), Кіровоградська (4,01%), Одеська (4,53), Полтавська (4,95%). Частка заповідних земель в цих областях не досягає загальнодержавного показника.

Частка площі заповідних територій семи адміністративно-територіальних областей коливається від 6,0 до 10,0%: Львівської (6,72%), Сумської (7,40%), Чернігівської (7,67%), Херсонської (7,88%), Рівненської (8,61%), Тернопільської (8,87%) області та АР Крим (8,29%).

Показники п'яти адміністративно-територіальних одиниць наближаються до передбачених законодавством на 2015 та 2020 роки – від 10,01% до 15,00%. Це такі області: Волинська – 10,91%, Закарпатська – 13,92%, Хмельницька – 14,86%, Чернівецька – 12,80% та м. Київ – 14,90%. Найбільші показники заповідності в Івано-Франківській області – 15,71% та м. Севастополь – 30,27%.

Адміністративний поділ території держави сприяє здійсненню організації та управлінню ПЗФ, проте не відображає різноманітності та розподілу природних комплексів, видів флори та фауни, для охорони яких створюються природно-заповідні території та об'єкти. Натомість, система фізико-географічного районування в достатній мірі забезпечує оглядовість та інформативність стосовно розміщення територій ПЗФ на території держави та відображає природні особливості регіонів, а розробка і укладення відповідної картосхеми забезпечує можливість простежити такі закономірності.

Картосхема розподілу частки площ природно-заповідних територій за фізико-географічними регіонами України (рис. 1) створена на основі карти природного районування з Національного атласу України [4, 5]. Градація частки ПЗФ у фізико-географічних регіонах розподіляється на шість рівнів відповідно до п'яти порогових значень: 1% – незначний рівень, 3% – приблизно половина від існуючого рівня, 6% – середнє значення частки природно-заповідного фонду по Україні станом на 01.01.2013, 10% та 15% – показники, що відповідають запланованим до 2015 та 2020 років відповідно.

На рівні фізико-географічних зон та країв жоден з регіонів поки ще не досяг рівня запланованого на 2015 рік показника частки ПЗФ у 15%, але на рівні фізико-географічних областей ряд регіонів Карпат (Зовнішньокарпатська, Вододільноверховинська, Полонинсько-Чорногірська області), Поділля

(Західноподільська височинна область), Кримських гір (Гірськокримська та Південнобережнокримська області) характеризуються показниками, більшими за 15%, і досить близький показник (13,5%) характерний для Присивасько-Приазовської низовинної області.

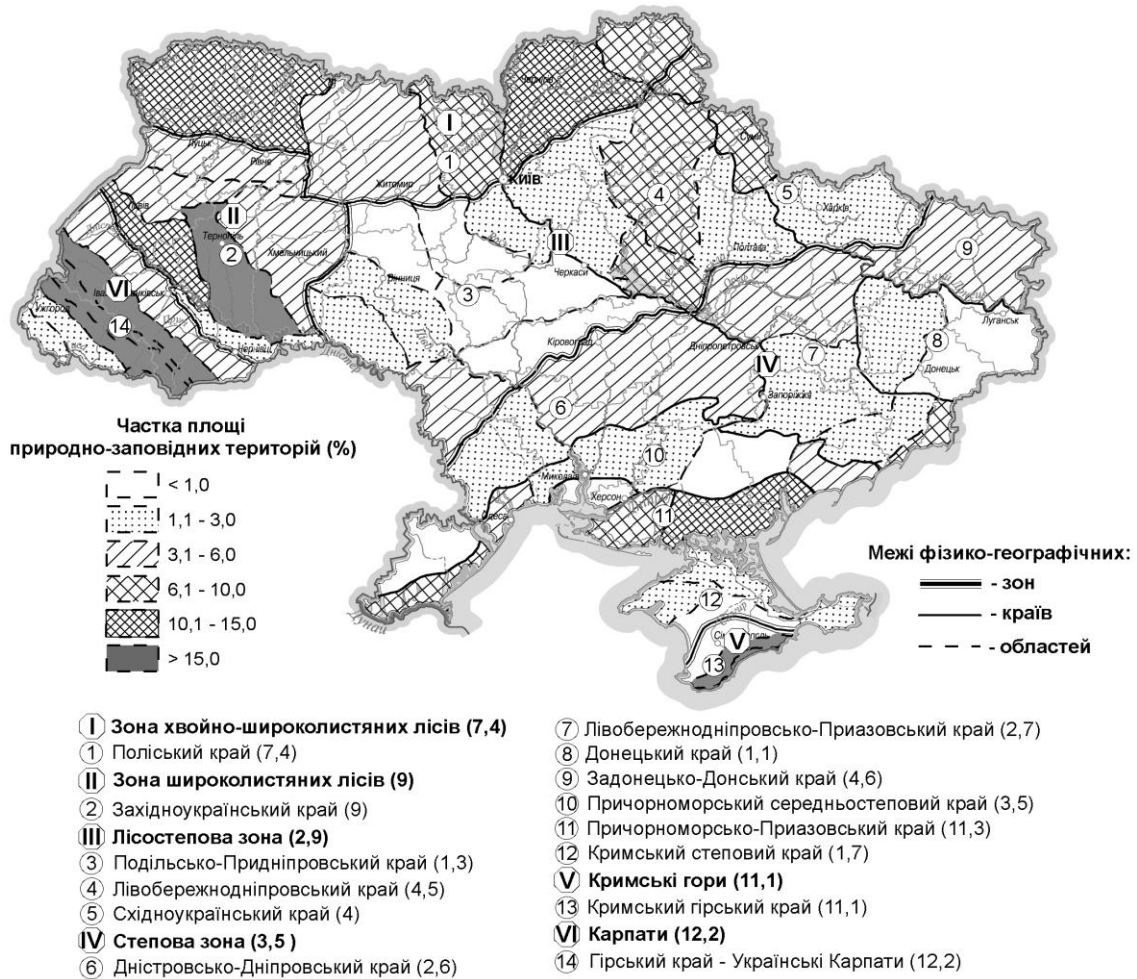

Рис. 1 Частка площі природно-заповідних територій у фізико-географічних регіонах України станом на 01.01.2013 (%)

Fig. 1 Protected areas part in natural regions of Ukraine by 01.01.2013 (%)

У центральному правобережжі Дніпра чотири сусідні області мають показник частки ПЗФ, менший за 1%. Такий самий показник властивий і для низки степових областей – це, зокрема, південь степового Криму та сусідній передгірний регіон. Першочергової уваги щодо заповідання природних територій потребують й інші регіони степового Криму, більшість материкових регіонів Степу, віддалених від моря, та три фізико-географічні області лівобережного Лісостепу.

Для забезпечення належного рівня збереження природного ландшафтного та біологічного різноманіття України у кожній фізико-географічній області має бути створено об'єкт з категорій ПЗ, БЗ або НПП, який би репрезентував типові природні комплекси, флору і фауну. Оцінка показує, що у семи фізико-географічних областях (трьох у правобережному Лісостепу: Північно-Східній Придніпровській височинній, Північно-Західній Придніпровській височинній і Південнопридніпровській областях та чотирьох у степу: Бузько-Дністровській низовинній, Нижньобузько-Дністровській низовинній, Центральнокримській височинній і Передгірнокримській областях)

відсутні будь-які території, які входили б до складу вищих категорій ПЗФ. Ще у двадцяти областях частка таких територій менша за 1%. З них до категорії областей з нульовим показником можна віднести: Придніпровсько-Східноподільську височинну область, де знаходиться лише незначна ділянка Дністровського водосховища; Південномолдовську схилово-височинну область, куди входить частина Дунайського біосферного заповідника в гирлі р. Когильник (впадає в о. Сасик); Південноподільську схилово-височинну область – в її межах лежить північно-західна частина Нижньодністровського НПП, яку складають низовинні прилиманні ландшафти з солончаками та солонцями; Присивасько-Кримську низовинну область – тут присутня лише берегова лінія філії Кримського природного заповідника "Лебедині острови".

Таким чином, одинадцять фізико-географічних областей (чотири – у правобережному Лісостепу, чотири – у правобережному Степу, дві – у степовому Криму та одна – в передгір'ї Кримських гір) потребують створення хоча б одного об'єкту з вищих категорій у кожній, з включенням до заповідної частини найбільш збережених природних комплексів.

ПЗ, БЗ та НПП займають більше 15% території у фізико-географічних областях високогірних Карпат та на Поділлі; наближаються до 15% у горах та на південному узбережжі Криму, в області між високогір'ям та передгір'ям Карпат та в області, прилеглий до затоки Сиваші і Азовського моря, де також заповідано значні площі узбережжя та ділянок моря. Не досягають 10%, але перевищують середнє значення по Україні ці показники на Волинському Поліссі та в південній частині Одеської області, де заповідано значні площі акваторії моря, лиманів та дельти Дунаю. В перелік останніх слід включити область, яка знаходиться південніше нижньої течії Дніпра від Каховської ГЕС. Хоча тут показник не досягає 6%, але він близький до цієї величини, а заповідані водні ділянки більші за материкові.

Окремого розгляду потребує питання заповідання морських акваторій. Національним планом дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки виділено завдання щодо визначення територій та акваторій, на яких планується створення до 2020 року репрезентативних і поєднаних між собою 10% прибережних і морських природоохоронних територій.

При підрахунку площі акваторії прибережних і морських природно-заповідних територій виникли труднощі щодо виокремлення їх із загальної площі територій та об'єктів ПЗФ. Це обумовлено відсутністю чітких даних щодо площ акваторій у значній частині документації зі створення об'єктів ПЗФ, що пояснюється постійними природними змінами лінії узбережжя, а також тим, що Державний кадастр територій та об'єктів ПЗФ не містить окремої інформації щодо морських акваторій.

Значні ділянки прибережних та морських акваторій охороняються у двадцяти об'єктах ПЗФ загальнодержавного значення. Це, насамперед, Дунайський та Чорноморський біосферні заповідники; Кримський, Карадазький, Казантипський та Опукський природні заповідники, національні природні парки: Азово-Сиваський, Приазовський, "Тузовські лимани", "Меотида", "Білобережжя Святослава", "Джарилгацький"; ландшафтні заказники: "Білосараська Коса", "Сивашик", "Мис Фіолент", "Мис Айя", "Коса Обіточна"; загальнозоологічний заказник "Острів Зміїний"; орнітологічні заказники "Коса Стрілка", "Ягорлицький" та "Каркінтський". За результатами підрахунку доступних даних, орієнтовна площа акваторії морських та прибережних територій і об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення становить близько 700 тис. га. Крім того, до складу системи ПЗФ України входять виключно морські ботанічні заказники загальнодержавного значення "Філофорне поле Зернова" та "Мале Філофорне поле" загальною площею 441 тис. га. Водночас, акваторії Чорного та Азовського морів, що прилягають до Кримського півострова та Одеської області

недостатньо представлені в системі ПЗФ.

Висновки

1. Станом на 1 січня 2013 року ПЗФ України складається з 8029 територій та об'єктів площею 3650106,8 га, що становить 6,05% від території країни. Система територій та об'єктів ПЗФ складається з 19 ПЗ, 4 БЗ, 47 НПП, 69 регіональних ландшафтних парків, 3041 заказника, 3388 пам'яток природи, 808 заповідних урочищ, 28 ботанічних садів, 13 зоологічних парків, 54 дендрологічних парків, 556 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Частка площі природних заповідників від фактичної площі ПЗФ складає 5,52%, біосферних заповідників – 6,91%, національних природних парків – 33,31%. Загальна частка категорій вищого рангу складає 45,74% від фактичної площі ПЗФ. Частка площі заказників від загальної площі ПЗФ становить 34,48%, регіональних ландшафтних парків – 19,34%, заповідних урочищ – 2,62%, пам'яток природи – 0,73%, штучно створених об'єктів природно-заповідного фонду – 0,44%.

2. На рівні фізико-географічних зон та країв жоден з регіонів поки ще не досяг рівня заповідності у 15%, але Зовнішньокарпатська, Вододільноверховинська, Полонинсько-Чорногірська, Західноподільська височинна, Гірськокримська та Південнобережнокримська фізико-географічні області характеризуються показниками, більшими за 15%.

3. Першочергової уваги щодо заповідання природних територій потребують чотири сусідні області правобережного Лісостепу (Північно-Західна Придніпровська височинна, Північно-Східна Придніпровська височинна, Центральнопридніпровська височинна та Південнопридніпровська височинна), чотири – Степу (Південномолдовська схилово-височинна, Дніпровсько-Молочанська низовинна, Донецька височинна та Центральнокримська височинна) і одна область Кримських гір (Передгірнокримська), де показник частки заповідних територій менший за 1%, а також інші регіони степового Криму, більшість материкових регіонів Степу, віддалених від моря, та більшість фізико-географічних областей Лісостепу, де показник менший за середній по Україні. Окрім цього, питання створення нових природно-заповідних об'єктів актуальне майже для всіх інших територій України.

4. В одинадцяти фізико-географічних областях (чотирьох – у правобережному Лісостепу: Північно-Східній Придніпровській височинній, Північно-Західній Придніпровській височинній, Південнопридніпровській і Придніпровсько-Східноподільській височинній областях; чотирьох – у правобережному степу: Бузько-Дністровській низовинній, Нижньобузько-Дністровській низовинній, Придніпровсько-Східноподільській височинній та Південномолдовській схилово-височинній областях; двох – у степовому Криму: Центральнокримській височинній та Присивасько-Кримській низовинній областях і одній – в передгір'ї Кримських гір – Передгірськокримській області) необхідно створити хоча б один з об'єктів вищих категорій.

5. Необхідно забезпечити створення нових територій та об'єктів ПЗФ в областях з найменшими показниками частки заповідних територій, а саме – у Вінницькій, Дніпропетровській, Харківській, Донецькій, Київській, Луганській, Миколаївській, Черкаській, Житомирській, Запорізькій, Кіровоградській, Одеській та Полтавській.

6. З метою забезпечення можливості для збереження та відтворення екосистем, флори та фауни Чорного та Азовського морів необхідно створити цілісну мережу морських територій та об'єктів ПЗФ.

7. У Державному кадастрі територій та об'єктів ПЗФ необхідно передбачити окремий облік акваторій прибережних і морських територій та об'єктів ПЗФ.

1. Закон України "Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України", від 21 грудня 2010 року №2818-VI [Електронний ресурс]. – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>. – Перевірено: 19 вересня 2013 р.
2. Статистичні дані Державного кадастру природно-заповідного фонду, Міністерства екології та природних ресурсів України станом на 01.01.2013 р.
3. Закон України "Про природно-заповідний фонд України", 16 червня 1992 року, N 2456-XII [Електронний ресурс]. – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>. – Перевірено: 19 вересня 2013 р.
4. Національний атлас України / Гол. ред. Л.Г.Руденко – Київ: ДНВП "Картографія", 2007. – 440 с.
5. *Іваненко Є.І.* Аналіз розміщення природно-заповідного фонду України: підхід, стан, проблеми // Український географічний журнал. – 2013. – Вип. 3. – С. 64-69.
6. Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015 роки [Електронний ресурс]. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/577-2011-%D1%80>. – Перевірено: 19 вересня 2013 р.

Петрови́ч О.З., Іваненко Е.І., Драпалюк А.М. Аналіз структури і територіальної репрезентативності природно-заповідного фонду України) // Труды Госуд. Никит. ботан. сада. – 2013. – Т. 135. – С. 7-16.

В статье освещена структура сети территорий и объектов природно-заповедного фонда, приведены результаты анализа репрезентативности природно-заповедного фонда в соответствии с административно-территориальным делением территории Украины. Представлен обзор прибрежных и морских заповедных территорий (акваторий). Особое внимание уделено таким ключевым категориям природно-заповедного фонда, как национальные природные парки, природные и биосферные заповедники.

Ключевые слова: природно-заповедный фонд, охрана природы, репрезентативность.

Petrovych O.Z., Ivanenko E.I., Drapaliuk A.M. The analysis of the structure and territorial representativeness of the Nature Reserve Fund of Ukraine // Proceedings of the State Nikit. Botan. Gard. – 2013. – Vol. 135. – P. 7-16.

This research deals with the structure of the areas and components of the Nature Reserve Fund. The results of analysis of the Nature Reserve Fund representativeness according to administrative and natural division of Ukrainian territory have been given. Also it overviews the coast and marine protected areas. Special attention was paid to such key conservation categories like national natural parks, natural and biosphere reserves.

Key words: Nature Reserve Fund, nature conservation, representativeness.